

Evangelie, cultuur en post-modernisme

De relatie tussen christelijk geloof en cultuur vormt een 'enduring problem', aldus H. Richard Niebuhr, als hij zijn klassiek geworden studie over deze kwestie opent. Dat neemt niet weg dat het probleem nu eens in slaap lijkt te zijn gesukkeld, terwijl het dan weer als bijzonder nijpend wordt ervaren. Dat de cultuurproblematiek in onze tijd weer hoog op de theologische agenda staat genoteerd, nadat zij daar eeuwenlang een sluimerend bestaan heeft geleid, heeft een tweetal redenen die beide op een verlies aan vanzelfsprekendheid teruggaan. In de eerste plaats heeft het christelijk geloof in het Westen zijn plausibiliteit verloren nu het geen deel meer uitmaakt van de basisveronderstellingen van de moderne cultuur, maar tot de religieuze overtuiging van een getalsmatige minderheid is gereduceerd. Zij is een levensbeschouwing onder andere geworden. In de tweede plaats heeft de westerse cultuur, waarmee het christelijk geloof organisch leek te zijn vergroeid, zelf haar Europa-centrische zelfvertrouwen verloren. Zij is cultuur onder de culturen geworden.

Dit gelijktijdige verlies aan vanzelfsprekendheid van het christelijk geloof en dat van de westerse cultuur samen, maakt ook een eind aan de eeuwenlang vanzelfsprekende verstrengeling van beide. Het Constantijnse tijdvak is voorgoed voorbij. De vraag naar de verhouding van evangelie en cultuur ligt weer open.

Hoe deze vraag goed te stellen, in een tijd waarin evangelie en cultuur hun oude identiteiten hebben verloren? De theologie kan zich met vrucht spiegelen aan de theorievorming en de praktijken van inculturatie in niet-westerse contexten.

Een gelijktijdige lezing van evangelie en cultuur (R.J. Schreiter)

De mijns inziens tot nog toe meest vruchtbare visie op inculturatie is verdedigd door Robert Schreiter. Hij neemt afscheid van het, wat hij noemt, overdrachtsmodel, waarin de verhouding tussen evangelie en cultuur kan worden vergeleken met een in zichzelf gelijk blijvende pit (evangelie) en een wisselende schil (cultuur). Het evangelie is echter niet tot een abstracte essentie terug te voeren, aldus Schreiter. Bovendien gaat deze visie ook uit van een nogal simplistische en positivistische opvatting van cultuur. Alsof culturen zich zo gemakkelijk in kaart laten brengen! Cultuur en evangelie zijn eerder als de schillen van een ui, onlosmakelijk met elkaar verweven. Ook het zogenaamde aanpassingsmodel, dat Schreiter vanuit zijn eigen katholieke neo-thomistische traditie goed kent, voldoet zijns inziens niet. Het ziet de cultuur als een stabiele, nog onvoltooide 'natuur' die door de 'genade' (het evangelie) moet worden vervolmaakt. Cultuur en evangelie verhouden zich als zaad en akker; als ze zich met elkaar vermengen brengen zij samen vrucht voort. De vergelijking van inculturatie en incarnatie ligt dan voor de hand: zoals in Christus het Woord vlees geworden is, zo ook in de zending en de evangelisatie. Schreiter constateert dat de achterliggende visie op cultuur nogal statisch en idealistisch is: in werkelijkheid is elke cultuur een gistend vat van machtstegenstellingen en conflicten. Cultuur vraagt meestal niet om vervolmaking, maar om verandering. Bovendien is het een illusie te menen dat de kerk een soort bovencultureel kader zou vormen dat als tijdloos reservoir voor het evangelie zou kunnen fungeren. Beide modellen, het overdrachts- en het aanpassingsmodel, delen bovendien samen nog eenzelfde manco: zij zien de verhouding evangelie-cultuur primair vanuit de gevers-, en niet vanuit de ontvangerskant. Schreiter wenst daarentegen zijn eigen, contextuele model in te zetten bij de inventarisatie van de noden en behoeften van de cultuur. Het evangelie is antwoord op bestaande vragen, of het is geen evangelie. Schreiter beschouwt de verhouding tussen christelijke gemeenschappen, de hen omringende culturen en het evangelie vervolgens als een drievoudige dynamische interactie, die nadrukkelijk in haar lokale context geplaatst moet worden. De contextuele verhouding tussen (ons huidige verstaan van respectievelijk) evangelie en cultuur wordt gekenmerkt door een voortdurende wisselwerking. Het is opvallend dat de term evangelie bij Schreiter nauwelijks een inhoudelijke omschrijving ontvangt. Op meer dan 'het goede nieuws van Jezus Christus en de redding die God door Hem heeft bewerkstelligd' kunnen we hem niet betrappen. Deze zuinigheid heeft zo zijn redenen: het christelijk geloof is een transformerende kracht in de cultuur die pas achteraf zijn bevrijdende

identiteit onthult. Wat evangelie in een bepaalde context is, dat is inzet van een voortdurende dialoog binnen christelijke gemeenschappen afzonderlijk en tussen kerken onderling, waarbij men in een gelijktijdige lezing van zowel de christelijke traditie als de omringende cultuur tot verstaan probeert te komen; een antwoord op de vraag te geven: 'Wie is Christus voor ons vandaag?'

Daartoe is in de eerste plaats de ontwikkeling van een visie op de christelijke traditie en van criteria voor christelijke identiteit noodzakelijk. Een lezing van de christelijke traditie die antwoord geeft op de vraag: wat is voor mij, voor ons als concrete, lokale gemeenschap, evangelie? Een levensvatbare herformulering van de christelijke traditie moet voor mensen van nu overtuigend, geloofwaardig en verstaanbaar zijn. Ze moet bovendien het vermogen bezitten om opnieuw bevestigd en vernieuwd te worden. Tegelijk – en in de tweede plaats – moet de cultuur worden 'gelezen'. Niet van een afstandje, als een buitenstaander, maar door middel van participerende observatie, door er voluit deel aan te nemen. Door middel van een 'thick description' (Cl. Geertz) moet men proberen zijn cultuur 'open te leggen', haar als een verzameling teksten proberen te lezen. Wat zijn de vragen waar de cultuur een antwoord op is? Wat zijn haar noden en behoeften. Waar verlangt zij naar *verlossing*? Op welke wijze heeft zij het leven en samenleven gestructureerd en georganiseerd? Hoe geeft zij vorm aan de *schepping*? (En ik zou er als reformatorisch theoloog nog wel een vraag aan toe willen voegen: waar ligt haar falen en schuld? Waar ligt de blinde vlek van haar *zonde*?)

Nodig is dus een analyse van de cultuur, waarin haar centrale waarden en betekenissen worden beschreven en waarin haar levensader, haar zenuwcentrum, wordt blootgelegd. Daartoe vraagt men naar de bronnen van haar identiteit, de bedreigingen waaraan zij is blootgesteld, maar ook: naar de idealen en krachtbronnen waar zij uit put.

De dialoog tussen 'christelijke traditie' en 'cultuur' die zo in lokale gemeenschappen wordt gevoerd, is alleen geslaagd als zij tot een werkelijk gesprek tussen een spreker en een hoorder wordt. Wie zich opsluit in zijn kerkelijke traditie en aan cultuuranalyse niet meer levert dan natte vingerwerk en borrelpraat, mislukt in het gesprek. Maar ook degene die zich, omgekeerd, wel volledig laat onderdompelen in de cultuur, maar aan de christelijke traditie geen ruimte meer biedt om haar eeuwenoude taal te spreken, faalt in het contextuele gesprek. Het evangelie verwordt dan tot de modieuze waan van de dag. Luisteren geldt in beide gevallen als de basishouding. Het behoort tot de voorwaarden van een vruchtbaar gesprek. De spreker richt zich op de verstaanbaarheid en de geloofwaardigheid van zijn boodschap, maar ook op haar integriteit. Alleen zo, via de dialectische zig-zag beweging van het voortgaande gesprek, komt de ontwikkeling van

– wat Schreiter noemt – een relevante *local theology* tot stand.

In de westerse situatie zal men dus niet meer eenvoudig van 'de' houding van 'de' kerk tegenover 'de' postmoderne cultuur kunnen en mogen willen spreken. Wat christelijke identiteit is, is niet a priori te poneren. De vraag naar de verhouding evangelie - postmoderne cultuur is slechts contextueel te beantwoorden. Het gegeven antwoord is de altijd voorlopige resultante van het antwoord op de vraag wat men zelf op een gegeven ogenblik gelooft, hoe men over de kerk en haar traditie denkt en hoe men in de cultuur staat. De vraag naar de wisselwerking tussen kerk, evangelie en cultuur is niet essentialistisch – vanuit een voorondersteld 'wezen' van het evangelie en de cultuur –, maar uitsluitend hermeneutisch te beantwoorden. En onder hermeneutiek versta ik dan de aanhoudende, maar altijd voorlopige bemoeienis om tot verstaan te komen van wat niet (meer) vanzelf spreekt. Wie God voor ons is, is nooit voor eens en voor al te zeggen. 'Gott ist uns immer gerade heute Gott', schreef Dietrich Bonhoeffer.

Postmodernisme: moderniteit zonder illusies

Ik heb nu de weg vrijgemaakt voor die meer specifieke vraag: welke rol kan het evangelie spelen in de hedendaagse postmoderne cultuur? Een gelijktijdige lezing van cultuur en evangelie is daartoe nodig. Ik kan hier niet meer dan een impressionistische momentopname geven uit de voortgaande dialoog waarin ook ikzelf betrokken ben.

We zullen ons moeten afvragen: wat zijn de waarden en betekenissen waarop de postmoderne cultuur zich oriënteert, wat zijn de bronnen van haar identiteit? Wat zijn de bedreigingen waaraan zij is blootgesteld, de blinde vlekken die zij niet ziet, waar ligt haar falen en haar schuld? Maar ook: hoe luiden haar idealen en utopieën, waaraan ontleent ze haar kracht? Met andere woorden: wat is schepping, zonde en verlossing, postmodern gesproken? Vervolgens en in de tweede plaats: waarin ligt voor ons het bevrijdende gehalte van de christelijke traditie? Wat is voor ons, persoonlijk en/of als lid van een concrete geloofsgemeenschap, evangelie? Welke elementen uit de christelijke traditie achten we bevrijdend voor, of kritisch oordelend over, de hedendaagse cultuur? Maar ook omgekeerd: welke elementen uit de cultuur helpen ons het evangelie beter te verstaan, of belemmeren ons het verstaan ervan? De vragen verdienen in heel hun breedte en diepte te worden gesteld. Ik moet me hier noodzakelijk beperken tot een enkele opmerking.

De term 'postmodern' is ondanks zijn onmisbaarheid misverstandwekkend. Men zou kunnen denken dat we een bepaald tijdvak (nl. het moderne) achter ons (post-) gelaten hebben en aan een volstrekt nieuwe periode zijn

begonnen. Dat is natuurlijk niet zo. Onze westerse cultuur is en blijft door en door modern. Postmodern wil niets anders zeggen dan dat we de illusies die de moderniteit ons heeft voorgetoverd, steeds beter doorzien. Het besef in een postmoderne samenleving te leven, is niets anders dan het inzicht dat we steeds indringender worden geconfronteerd met het ware, naakte gezicht van de moderniteit.

Als de postmoderniteit de radicale en illusievolle verwerkelijking van de moderniteit is, hoe laat zich dan de moderniteit omschrijven? De motor van de moderniteit ligt in de wil tot rationalisering, die nog steeds de dynamiek van onze samenleving bepaalt. Moderniteit is ooit als een project, een plan, een utopische droom begonnen. Weliswaar uit de nood geboren, toen aan het eind van de Middeleeuwen de geborgenheid in de veilige symbolische orde van de christelijk-aristotelische metafysica wegviel. De moderniteit vulde die leegte met zichzelf. De moderne mens sprong in dit zinvacuüm en wierp zich op als de schepper van een universele orde, gedragen door het fundament van zijn autonome rede. Wetgevers en filosofen, staatslieden en natuurwetenschappers werden samen de dragers van het geloof in de verwerkelijking van een transparante wereldorde die de chaos zou bedwingen. De natuur en de samenleving zouden beide volgens het *design* van de rationele wet worden vormgegeven. De mens zou zichzelf een kunstmatige schepping realiseren, die de natuurlijke creatie van God nog zou overtreffen in beheersbaarheid en inzichtelijkheid. Een mensenstad als een geordende kosmos, een 'kosmopolis' (S. Toulmin). De utopieën van Francis Bacon en Thomas More voorzagen een vredige samenleving zonder de indringers ziekte, lijden, gebrek en dood: een hemel op aarde. Zover was het weliswaar nog niet. Er was sprake van een project, want gerealiseerd was de moderne droom niet van de ene dag op de andere. De Rede had de Geschiedenis nodig voor haar zelfverwerkelijking. Moderniteit impliceert dan ook vooruitgangsgeloof. Er moest hard gewerkt worden, onkruid gewied, gesnoeid in de chaos van de natuur, die niet aan zichzelf kon worden overgelaten. Er moest aan 'beschaving', aan *Bildung* gedaan worden, en dat kon wel eens hier en daar pijn doen. De mens of de zaak die zich niet wilde conformeren aan de eenduidige transparantie van de rede (de geesteszieke, de vagebond, de jood), maar zich bleef verzetten, oninpasbaar of onaangepast, moest op een lichte dwang of zelfs uitsluiting rekenen.

Zo werd de natuur, maar ook de samenleving onderworpen aan een proces van creatieve destructie: de ambivalentie werd uitgebannen, de helderheid geïnstalleerd. De moderniteit was voor alles een technologisch project: zowel in de politiek als in de techniek ging het om beheersing van processen en mechanismen, ten einde elke dubbelzinnigheid te elimineren. De chaos van de wereld zou uiteindelijk bedwongen worden vanaf de tekentafel van de moderniteit (Z. Bauman).

Hoopvol pluralisme, hopeloos relativisme

Postmoderniteit wil zeggen: uit de droom van deze transparante wereld ontwakken. De bange vraag stellen of het niet veeleer een nachtmerrie is geweest, een fatale vergissing om zo onvoorwaardelijk te geloven in het zekere fundament van de universele rede, de maakbaarheid van de samenleving, de kolonisering van de toekomst. Het betekent: inzien dat de kosten van de technologisering van de wereld in techniek en bureaucratie de directe keerzijde vormen van de baten waar we ons lange tijd in hebben verheugd. Het betekent: inzien, dat de 20e eeuw, bij al haar zegeningen, ook de eeuw van Auschwitz en van de Goelag Archipel is geworden, de eeuw van 'ethnic cleansing'. De wil tot beheersing heeft zijn utopische geladenheid verloren. Wij zien de moderniteit naakter dan ooit. En er is niemand die er nog echt in kan geloven. Het technologische beheersingsproces gaat onweersstaanbaar door en lijkt zelf onbeheersbaar geworden, omdat het door zijn eigen innerlijke motoriek wordt voortgestuwd. We leven in een 'risico-maatschappij' (U.Beck) waarin de techniek ad hoc-oplossingen aandraagt voor de problemen die door de techniek geschapen zijn. Als we modern blijven, dan omdat we ertoe veroordeeld zijn.

Sommigen spreken van een totale mislukking van het project van de moderniteit. Voor anderen is het daarvoor nog te vroeg. Bovendien, we hebben geen alternatief. Het proces van creatieve destructie werkt immers uitermate grondig: de zich globaliserende moderniteit slokt alle alternatieven in zich op. Maar het geloof, de hartstocht slinkt. En in het ideologische vacuüm dat ontstaat, komt er opnieuw ruimte voor het andere dan het moderne; het niet inpasbare en onaangepaste mag weer van zich laten horen. Dat is te merken, op tal van terreinen. De natuurwetenschap verliest haar alleenrecht op kennis, ook de kunst en de mystiek worden als legitieme vormen van weten aangemerkt; de passies en de emoties worden gerehabiliteerd, het lichaam mag weer zijn taal spreken, naast de ratio. 'Cultuur' is niet alleen die van een kleine burgerlijke elite, maar ook die van de massa, VPRO en Veronica beide. 'Moraal' staat niet meer uitsluitend voor de universele geldigheid van de individuele autonomie, maar wordt ingebed gezien in tal van particuliere tradities en gemeenschappen. Enzovoort. Het autoritaire centralisme van de Ene Rede, de Ene Mens, de Ene Geschiedenis, de Ene Staat heeft afgedaan. Postmodernisme biedt weer ruimte aan verschillen. Een geweldige pluralisering van de samenleving is het gevolg. De werkelijkheid is weer veelkleurig en veelsoortig geworden.

Dat is een positief te waarderen ontwikkeling, ook christelijk gezien. Religie mag weer. Het evangelie vindt niet meer het ene forum van de Verlichtingsrationaliteit tegenover zich, maar kan haar eigen redelijkheid

verantwoorden temidden van andere rationaliteiten. Het postmodernisme biedt in dit opzicht nieuwe kansen voor de christelijke apologetiek (A. McGrath). De troon van de Godin van de Rede, zo trots door de Verlichting opgericht, is weer vacant. En het ziet er naar uit dat hij leeg blijft.

Maar al te vrolijk stemt het vastlopen van het project van de moderniteit niet. Haar crisis reikt diep. Niet alleen het geloof in de Ene Waarheid en Rede geeft zij op, maar zij lijkt ook het vertrouwen in redelijkheid en waarheid als zodanig te hebben verlaten. Het postmodernisme houdt voor velen de ontkenning in, dat er zoiets bestaat als een alle mensen verbindende waarheid. Friedrich Nietzsche is bij uitstek hun zegsman. Voor hem vormde waarheid niets anders dan een manier van zeggen, een afgesloten beeldspraak, waarvan we vergeten zijn dat het beeldspraak is. In werkelijkheid zijn er zoveel waarheden als er perspectieven zijn op de werkelijkheid, ontelbare dus. Laten we de waarheid dus maar voor wat ze is, en laten we ons voortaan maar leiden door de gidsen lust en onlust, door dat wat ons bevalt en wat onze weerzin wekt. Laten we de pretentie van wetenschap en ethiek maar opgeven, en estheet worden.

Het postmodernisme betekent een crisis in de epistemologie. Het twijfelt aan het bestaan van een vorm van kennis en moraal die mensen met elkaar verbindt. Het in principe positief te waarden pluralisme dreigt zo langzaam af te glijden naar een hopeloos relativisme. Er is dan geen enkele gedeelde wereld meer, waarop wij ons ooit zouden kunnen beroepen als we het niet meer eens kunnen worden. Dit radicale subjectivisme brengt mensen tot wanhoop. Zij moeten zich nu een eigen zinvolle wereld schep- pen, zonder dat er nog ergens een *design* van klaar ligt. Een doe-het-zelf- universum creëren, en dat terwijl het moderne scheppingselan is uitgeblust. Rondkomen met eindigheid en dood, schuld en falen, goed en kwaad, zonder dat er nog een ideologie, een Groot Verhaal bestaat, waarmee de gebeurtenissen van het leven betekenisvol aan elkaar kunnen worden geregen. Dat is een welhaast onmogelijke klus die de postmoderne mens veelal alleen lijkt te klaren door er in opperste zorgeloosheid vrolijk voor weg te lopen.

Ik meen dat voor de christelijke traditie in dit opzicht een rol van betekenis is weggelegd. De belijdenis van God als Schepper houdt immers het geloof in de *objectiviteit* van de wereld levend. Het radicale postmoderne subjectivisme is een doodlopende weg. Noch voor de zingeving, noch voor de moraal, noch voor de kennis biedt zij uitkomst. Dat God de wereld geschapen heeft; dat deze goede God zich in Christus op leven en dood met het lot van de wereld verbonden heeft; dat zijn Geest de schepping doorademt – die klassiek-christelijke overtuiging zal voor postmodernen opnieuw aantrekkelijk worden, mits ze geloofwaardig wordt verdedigd. Dat zal filosofisch misschien nog een hele klus zijn. Religieus en moreel gezien is

het mijns inziens echter de enige strategie met toekomst.

Opnieuw een Groot Verhaal dus? Het hangt er maar van af wat men daar onder verstaat. Als men bij 'Verhaal' denkt aan een afgesloten geschiedenis met een vaststaand begin, midden en eind, verteld vanuit het perspectief van één alwetende verteller, dan niet, neen. De moderniteit heeft de keerzijde laten zien van de gewelddadige transparantie die een dergelijk verhaal nastreeft. De verteller speelt dan als het ware voor God zelf. Ook christenen moeten dat niet meer willen doen. Postmodern leven is leven in fragmenten; christenen moeten dat niet betweterig willen ontkennen of goedkoop willen overschreeuwen. Maar de fragmenten vragen om een zekere mate van integratie, zij wekken het verlangen naar duiding en naar heling van de pijn die zij veroorzaken. Als dan met 'Groot Verhaal' bedoeld wordt: een vertrouwenwekkend kader, een eenheidstichtende horizon van zin waartegen het drama van het verbrokkelde leven zich aftekent, dan kan het evangelie wat mij betreft best zo worden genoemd.

Literatuur:

- U. Beck, *Risikogesellschaft*. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt am Main 1986.
Z. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Cambridge 1991.
idem, *Life in Fragments*. Essays in Postmodern Morality, Cambridge 1995.
A. McGrath, *Bruggen bouwen*. Over het effectief doorgeven van het christelijk geloof, Kampen 1995.
H. R. Niebuhr, *Christ and Culture*, New York 1951.
R. J. Schreier, *Constructing Local Theologies*, Maryknoll 1984.
S. Toulmin, *Kosmopolis*. Verborgene agenda van de Moderne Tijd, Kampen 1990.

Dr. F. de Lange (1955) studeerde theologie aan de Theologische Universiteit te Kampen. Hij promoveerde in 1985 op een studie over Dietrich Bonhoeffer. Hij was van 1985 tot 1990 gereformeerd predikant te Parijs. Vanaf 1990 is hij docent ethiek aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en vanaf 1992 tevens hoogleraar evangelistiek aan de Theologische Universiteit Kampen. Publicaties o.m. *Totale beschikbaarheid*. Het ethos van Simone Weil, Baarn 1991; *Ieder voor zich?* Individualisering, ethiek en christelijk geloof, Kampen 1993; *Onzelf als een ander*. Evangelistiek: van techniek naar hermeneutiek, Kampen 1993; *Wachten op het verlossende woord*. Dietrich Bonhoeffer en het spreken over God, Baarn 1995.